

SLOVENSKA REVIJA
TOVARIŠ IN NJENI
REVIALNI »TOVARIŠI« V
DRUGI POLOVICI
DVAJSETEGA STOLETJA

SONJA MERLJAK
ZDOVC

Povzetek

Po drugi svetovni vojni se je tudi za novinarstvo na Slovenskem začelo obdobje informacijske družbe. V tem času je slovenski tisk, ki se je sicer razvijal v evropskem prostoru, vendar mu je sledil z zamudo, prvič v zgodovini ujel korak z mediji v drugih državah. Ker je zaradi bližine to obdobje zgodovinsko nezaključen cikel, so tiskani mediji iz tega časa malo raziskani in o njih ni veliko napisanega.

Kljub temu so nekatere značilnosti obdobja že znane. V drugi polovici dvajsetega stoletja so na razvoj tiskanih medijev, tj. časopisov in revij, vplivale številne globalne družbene in politične spremembe, predvsem pojav socializma in samoupravljanja, pozneje pa še padec železne zavese, konec socializma in prehod v kapitalizem. Socializem je med drugim spodbudil razvoj literarnonovinarskega pisanja v reviji *Tovariš*, saj so novinarji, ki socialističnega družbenega sistema niso mogli odkrito napadati, svoje kritike zavili v zgodbe o ljudeh, ki se jim je dogajala krivica.

A kljub temu je oblast medije posredno ali neposredno nadzorovala do osamosvojitve Slovenije.

Sonja Merljak Zdovc je docentka za novinarske študije in je zaposlena kot novinarka Sobotne priloge Dela; e-pošta: smerljak@gmail.com.

Malo srca in iskrenosti nam ne more škoditi. Tega rekla so se držali novinarji pri ilustrirani družinski reviji *Tovariš* v njenih zlatih časih 1966–1973, ko so jo urejali Milan Šega, Sergej Epih in Miro Poč (Kozinc 2001).

Tovariševi novinarji so ustvarjali v času, ko se je tudi na Slovenskem tako kot drugod po svetu za novinarstvo začelo obdobje informacijske družbe. Slovenski tisk, ki se je sicer razvijal v evropskem prostoru, a mu je v prejšnjih zgodovinskih obdobjih sledil z zamudo, je takrat prvič ujel korak z mediji v drugih državah (glej Amon 2004). Naše novinarstvo – na katero sta do tedaj zaradi zgodovinskih okoliščin najmočnejše vplivala predvsem avstrijsko oziroma nemško in pozneje še sovjetsko novinarstvo – se je v informacijski družbi začelo zgledovati tudi po zahodnem, tj. francoskem, britanskem in ameriškem (Merljak Zdovc 2007c).

Ker je zaradi časovne bližine to obdobje zgodovinsko nezaključen cikel, so takratni tiskani mediji malo raziskani in o njih ni veliko napisanega. Vendar so nekatere značilnosti tega obdobja, ki ga Smilja Amon (2004, 65) deli na dve podobdobji, in sicer od leta 1945 do 1991 in od leta 1991 do danes, že znane. Nanj so vplivale, denimo, številne globalne družbene in politične spremembe.

Za prvo podobdobje je značilno, da so na razvoj tiskanih medijev, torej časopisov in revij, pri nas vplivali predvsem pojav socializma in samoupravljanja ter pozneje padec železne zaves in konec socializma; za drugo pa, da so na medije vplivali prehod v kapitalizem ter s tem v tržno gospodarjenje, in nazadnje še vključitev v Evropsko unijo in globalizacija.

Članek se osredotoča na zgodovinski prostor in čas prvega podobdobja, torej na novinarstvo in tiskane medije od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije. Ta čas je pomembno zaznamoval slovensko novinarstvo, saj so bili mediji in novinarji podporni steber oblasti in so marsikdaj nekritično prenašali partijska sporočila bralcem. Predstavi najpomembnejše tiskane medije in njihovo prepletanje s političnim sistemom. Pozornost namenja predvsem tistim časopisom in revijam, ki so se poskušali izmakniti zapovedani vlogi novinarja v tedanjem političnem sistemu. Na primeru ilustrirane družinske revije *Tovariš* prikaže vplive političnih, družbenih in delno tudi gospodarskih razmer na novinarstvo. Hkrati predstavi, kako so se posamezni novinarji revije *Tovariš* uprli temu, da bi bili zgolj družbenopolitični delavci. Bralcem so poskušali predstaviti krivice, ki jih je delovnemu ljudstvu povzročil prav socialistični sistem. Ta je sicer veljal za nezmotljivega. Ker ga niso mogli neposredno kritizirati, na primer, v uvodnikih ali komentarjih, so to počeli skozi zgodbe posameznikov. Ubesedili so jih v prispevkih, v katerih so uporabili pripovedne tehnike, kakršne so bile značilne za socialni realizem tridesetih let dvajsetega stoletja.

Novinarji kot družbenopolitični delavci

Po drugi svetovni vojni je bila Slovenija ena od šestih republik Federativne ljudske republike Jugoslavije, ki se je pozneje preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Takrat je edina politična sila v državi postala Komunistična partija Jugoslavije (KPJ). Do leta 1948 je delovala kot del Ljudske fronte Jugoslavije (LFJ). V rokah je imela vse veje oblasti. Večino vodilnih funkcij so zasedli komunisti (Čepič in drugi 1995).

LFJ se je leta 1953 preoblikovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL). Temelj nove družbene ureditve je bila ljudska demokracija, ki naj bi poskrbela za

socializem po sovjetskem vzoru. Do leta 1948 je Jugoslavija posnemala sovjetsko družbeno ureditev, potem pa se je začelo oblikovanje jugoslovanske različice socializma (Fischer in drugi 2005).

Socialistična družbena ureditev je takoj po vojni začela tudi določati medije in novinarstvo. Po koncu druge svetovne vojne so zmagovalci prepovedali izhajanje kolaboracionističnih časopisov. Njihovo premoženje so zasegli in razdelili časopisom, ki so izhajali na strani zmagovalcev. Časopisje Osvobodilne fronte (OF) s *Slovenskim poročevalcem* na čelu pa je nadaljevalo tradicijo partizanskega časopisja in novinarji so (p)ostali preverjeni politični delavci, ki so se poklica naučili med partizanščino (Amon 2004, 66).

Mediji – sprva predvsem časopisje in radio, pozneje še televizija – so bili steber oblasti; novinarji so v različnih pravilnikih in deklaracijah poudarjali, da so družbenopolitični delavci, kar je pomenilo, da so bili pomožna služba politike (Amon 1994, 29–30). Podrejali so se direktivam partije in njeni ideologiji. V Kodeksu novinarjev Jugoslavije je bilo še leta 1982 zapisano, da so novinarji družbenopolitični delavci, ki prispevajo h gradnji in razvoju socialistične samoupravne družbe (Kodeks novinarjev Jugoslavije 1982).

Bili so kolektivni organizator obnove in so z agitacijo in s propagando podpirali ukrepe centralnega komiteja KPJ (CK KPJ), ki je odločal o vsem (Amon 2004, 66). Do leta 1948, ko sta imela Sovjetska zveza in Stalin pomembno vlogo v jugoslovanski družbi, je novinarstvo na Slovenskem posnemalo sovjetski informacijski sistem. Nad vsebino je bedel agitprop, agitacijsko-propagandni oddelek različnih organizacij (ibid.). Komisija za agitacijo in propagando, ilegalni organ KPJ, je imela pomembno vlogo pri razvoju novinarstva po drugi svetovni vojni, saj je redno nadzirala pisanje časopisov in tako skrbela za ustrezno politično linijo.

Mediji so objavljali smernice za delo, bralce, poslušalce in pozneje gledalce pa seznanjali z izkušnjami pri obnovi domovine in opozarjali na napake. Značilna je bila njihova agitacijska, vzgojna in mobilizacijska funkcija (Čepič 1988, 102).

V prvih povojnih letih je bil osrednji dnevnik na Slovenskem *Slovenski poročevalec* (1938, 1941–1959), poleg njega sta bila pomembna še *Ljudska pravica* (1934–1936, 1941, 1943–1959) in *Delavska enotnost* (1942–1998; danes izhaja kot *Nova Delavska enotnost*). Leta 1951 je *Slovenski poročevalec* dobil tekmeča, ko so v Ljubljani ustanovili *Ljubljanski dnevnik* – pozneje so ga preimenovali v *Dnevnik* (1951–). Leto pozneje so v Mariboru začeli izdajati časopis *Večer* (1952–); ta je nasledil predhodnika, in sicer glasilo Osvobodilne fronte za mariborsko oblast *Vestnik* (1945–1952). Leta 1959 se je *Slovenski poročevalec* združil z *Ljudsko pravico* v *Delo* (1959–).

Ti časopisi so, zlasti v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, večinoma pisali v skladu s smernicami ustanoviteljev. Ustanoviteljici časopisov sta bili tedaj najpogosteje bodisi Zveza komunistov Slovenije (ZKS) bodisi Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL). Časopise so izdajale še posamezne družbeno-politične in strokovne organizacije (Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojne – ZZB NOV, Zveza socialistične mladine Slovenije – ZSMS ...).

Novinarji so poučevali, obveščali, pojasnjevali in politično vzgajali bralce, poslušalce in gledalce v socialističnem samoupravnem duhu. Kot zgled takšnega nekritičnega poročanja naj navedem dva naključno izbrana odlomka, ki ju povzemam po izboru besedil v rubriki Znano neznano; to je v *Razgledih* urejal Štefan Kališnik (1993):

- V soboto 1. marca je okrajni svet za prosveto povabil vse učiteljstvo v Ljubljano, kjer so na uradni konferenci pregledali dosedanje delo vsega šolstva v okraju in si postavili napotke za nadaljnje delo. ... Naloga šole ni samo ta, da mladino poučuje in ji trpa znanost; socialistična šola mora mladino tudi vzgajati, in sicer po načelih marksizma-leninizma. Podlaga vsega pouka je proletarska morala, ki sloni na tem, da se koristi skupnosti pred koristmi posameznikov (Slovenski poročevalec, 7. marca 1952).
- Šola je delavnica današnjega in jutrišnjega človeka. Komunisti se morajo tega v prvi vrsti zavedati in napraviti vse za njeno krepitev – idejno in materialno (Večer, 11. april 1968).

Glavni uredniki v tako imenovanih boljših časopisih (na primer *Delu*), na televiziji in radiu, so bili v službi politike; neposredno jih je nastavljala zveza komunistov. Direktor *Slovenskega poročevalca* Rudi Janhuba je bil, denimo, leta 1959 tudi predsednik Komisije za tisk Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS) (Zapisnik seje SZDLS); pozneje sta bila pri *Delu* takšna urednika Jože Smole v šestdesetih in Mitja Gorjup v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja (Kozinc 2008).

Nad lojalnostjo novinarjev je bedelo tudi stanovsko društvo. V petdesetih letih dvajsetega stoletja so lahko, na primer, člane novinarskega društva Slovenije izključili zaradi dejanj, ki so bila proti interesom jugoslovanskih narodov, proti pridobitvam narodnoosvobodilnega boja in proti gradnji socializma (glej *Novinar* 1951). Leta 1955 so v januarski številki revije *Novinar* v prispevku z naslovom Moralne obveznosti novinarjev zapisali: »*Novinar* bo te obveznosti izpolnjeval samo, če se zaveda svojega odnosa in dolžnosti do družbene skupnosti, če se vedno ravna po socialistični zavesti, katero krepi z nenehnim političnim izobraževanjem« (Novinar 1955). Tedanji predsednik DNS Branko Babič pa je na občnem zboru Društva novinarjev Slovenije (DNS) leta 1958 dejal: »Brez temeljitega poznavanja teh materialov (7. kongresa KPJ, op. a.) ne bo mogel noben novinar pravilno gledati na našo družbeno problematiko in o njej pisati« (Novinar 1958).

Zakon o tisku in drugih oblikah informacij iz leta 1960 je utrdil vlogo izdajateljskih svetov kot organov družbenega samoupravljanja; posamezne družbene organizacije so s predstavniki v svetu med drugim vplivale na vsebino in redakcijam pomagale reševati kadrovske težave (Bijelica 1983).

V prvih letih po drugi svetovni vojni se je novinarstvo tako omejilo na politično novinarstvo (bilo je prenosnik med politično oblastjo in množicami) in šele pozneje je začel izhajati tudi študentski, verski, zabavni, kulturni, gospodarski tisk (Amon 1994).

V šestdesetih letih dvajsetega stoletja so spone centralizma počasi popuščale. Jugoslavija, ki se je odločila za svojo socialistično pot, je začela graditi samoupravni družbeni in delegatski sistem, ustava iz leta 1963 pa je zagotovila tudi večjo svobodo govora in tiska, kar je omogočilo tudi počasno demokratizacijo družbe (Splichal in Vreg 1986).

To se je izražalo v medijih, ki so v primerjavi s prejšnjim desetletjem, ko je vse sisteme nadzorovala komunistična partija, postali svobodnejši. Po letu 1965 se je, na primer, razmahnil verski tisk; vsako področje ali del prebivalstva, kjer deluje Cerkev, je dobilo svojo revijo (glej Stopar 2008). Premiki v kritično smer

so se dogajali tudi v drugih publikacijah, denimo, v humorističnem listu *Pavliha* (1944–1991) in študentskem časopisu *Tribuna* (1951–1998). *Naši razgledi* (1952–1992, *Razgledi* 1992–1999) so takrat poskrbeli za strokovno poglobljeno in kritično pisanje o družbenih in zlasti kulturnih razmerah (Amon 1994). Toda oblast je kljub temu skrbno spremljala kritičnost publikacij in leta 1964, denimo, zaradi občasnih subtilnih kritik režima odpravila mesečnik za kulturo in družbena vprašanja *Perspektive* (1960–1964) (Pirjevec 1995, 270).

Srčnost in subverzivnost v *Tovarišu*

V tistem času so se enosmerni politični opredelitvi kolegov v drugih časopisih začeli izmikati (a se ji niso odpovedali) tudi novinarji v tedenskih publikacijah *Mladina* (1943–), *Tedenska tribuna* (1953–1973) in *Tovariš* (1945–1973). Razlogi so bili različni: med njimi so bili mladost, boemstvo, želja po raziskovanju družbe. V nasprotju z dnevnim tiskom, predvsem časopisom *Delo*, so začeli gojiti svobodnejše oblike novinarskega izražanja, med katerimi so bile reportaže, fotoreportaže in reportažni intervjuji (Merljak Zdovc 2008). V njih so uporabljali tudi pripovedne tehnike pisateljev iz obdobja socialističnega realizma. Eni so z njimi eksperimentirali zaradi njihove estetske funkcije, drugi so se začeli odločati zanje, ko so uvideli, da lahko z njimi posredno kritizirajo oblast, tretji zaradi obojega.

Kakovost in tudi subverzivnost pisanja v posameznih publikacijah sta bili pogosto povezani s prestopanjem novinarjev iz enega medija v drugega, saj sta bili v pretežni meri posledica osebne odločitve posameznih novinarjev iz tedanje novinarske generacije.¹

V svojih raziskavah sem se osredotočila predvsem na revijo *Tovariš*, čeprav bi lahko podobne značilnosti zasledili tudi v drugih publikacijah, predvsem v *Mladini*, ki je sicer veljala za »čakalnico, v kateri čakaš, da stopiš na brzovlak ali pa na lokalca« (Kozinc v Meršol 2006), in *Tedenski tribuni*, ki je bila kot *Tovariš* publikacija časopisne hiše *Delo*, a se je od njega razlikovala po tem, da je objavljala bolj urbane teme (glej Merljak Zdovc 2008). Pregled naključnih izvodov omenjenih publikacij je pokazal, da je bilo v *Tovarišu* največ besedil, ki so bila zaradi pripovednih tehnik kakovostna in subverzivna.

Revija *Tovariš* je bila med mediji, ki so pomembno zaznamovali povojna leta na Slovenskem. Razlog sta bila njena priljubljenosti med bralci pa tudi njena subverzivnost.

Takrat kakšne posebne samocenzure nismo poznali, bile pa so nekakšne mehke sistemske omejitve v našem duhu: ne smeš rušiti bratstva in enotnosti, ne smeš rušiti samoupravljanja in nevrščenosti in ne smeš rušiti maršala. Lahko pa si kritično brskal po vsem, zlasti po socialni in delavskih pravicah. Slovenija, Jugoslavija je živela v velikih turbulencah. Mesta so se polnila, socialni, stanovanjski problemi so naraščali, pojavljali so se mladostniški nemiri, brezposelnost. In vse to je ponujalo tvarino za novinarske zgodbe. ... In v zvezi s tem si se lahko loteval raznih prijemov in pisanja. V tem je bila naša subverzivnost. Kot mlad človek že samodejno nisi zadovoljen z vsem in dejstvo je, da nismo živeli v času in slogu Kim il Sunga, ko bi morali vsi mahati z zastavicami (Kozinc v Meršol 2006).

Revija je bila ustanovljena že leta 1945, a je najbolj uspevala v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko so jo urejali Milan Šega, Sergej Epih in Miro Poč in ko je v njej ustvarjala skupina mladih in prodornih novinarjev, med njimi Alenka Bibič, Evelina Kajzer, Vesna Marinčič, Alenka Puhar, Jože Belin, Peter Božič, Peter Breščak, Stane Ivanc, Željko Kozinc, Drago Kralj, Niko Lapajne, Jože Olaj, Bogo Sajovic, Jože Šircelj, Jože Vetrovec ter fotoreporterja Egon Kaše in Joco Žnidaršič (glej Kozinc 2001). Razen Alenke Puhar in Joca Žnidaršiča so vsi ostali brez novinarskih nagrad in razen Staneta Ivanca ter Jožeta Širclja ni nihče napredoval do dopisnika v tujini (Kozinc 2001). Kljub temu si je nekaj *Tovariševih* novinarjev ustvarilo ime, ki ga poznajo in spoštujejo tudi sodobne novinarske generacije. Med njimi je poleg omenjenih štirih tudi Željko Kozinc.²

Tovariš je nastal kot družinska revija, saj je bila tradicija družinske revije v Sloveniji in srednjeevropskem prostoru močna, poleg tega so imele tudi komunistične države ilustrirane revije za lažje vsebine in človeške zgodbe. Bralci so ga imeli radi, kar se je kazalo v številnih pismih, ki so jih pisali in v katerih so pogosto predlagali ideje za reportaže. Poleg tega so novinarji *Tovariša* videli, da jih poznajo, ko so se odpravili na teren (Merljak Zdovc 2008, 91).³

Večino prostora je namenjal reportažam, predvsem domači potopisni ali socialni reportaži, in v posamezni številki so jih v povprečju objavili od štiri do sedem. Teme so bile različne: od opisa silvestrovanja pod morjem do prispevka o odkritju večje količine mamil v avtomobilu na meji z Avstrijo, od predstavitve dečka s planine do opisa življenja rudarjev. Za *Tovariša* so bile značilne tudi številne fotoreportaže in kratke reportaže. Zadnje so dopolnjevali daljši podpisi pod fotografijami, ki ponavadi niso zgolj opisovali, kaj je na fotografiji, ampak so nadaljevali zgodbo (Merljak Zdovc 2008, 90).⁴

Novinarstvo *Tovariša* je bilo v nasprotju s tistim v časopisih (denimo pri dnevniku *Delo*) bolj sproščeno, saj ni bilo vpeto v dnevne politične dogodke.

Pri Mladini in pozneje pri Delovih izdajah Tovariš in TT tedaj nismo bili v glavnem toku, kako naj rečem, političnega novinarstva, temveč smo s svojo mladostno zagnanostjo skušali vnesti mlad in po svoje kritičen, lahko bi celo rekel subverziven pogled. Naša naravna pozicija je bila seveda na levi. Vzgojeni smo bili v potrebi po nekakšni socialni pravičnosti, ki smo jo hoteli preverjati, nadzirati, nenehno pisati o njej. Zato smo se mnogi pri svojem pisanju obračali k človeškim zgodbam, reportažam o socialnih temah (Kozinc v Meršol 2006).

Kljub temu, da *Tovariševi* novinarji niso bili vpeti v dnevne politične dogodke, je socializem pomembno določil novinarstvo v *Tovarišu*. Spodbudil je, namreč, razvoj literarnonovinarskega pisanja, torej novinarskega pisanja, ki uporablja tudi romaneskne tehnike in literarne elemente. Novinarji, ki socialističnega družbenega sistema niso mogli odkrito napadati, so svoje kritike zavili v zgodbe o ljudeh, ki se jim je dogajala krivica. Teme reportaž v *Tovarišu* so tako izražale tradicijo slovenskega socialnega realizma, oblika pa je – čeprav šele pozneje zavestno – poskušala iti v korak z modernimi smernicami v svetovnem novinarstvu, predvsem z novim žurnalizmom oziroma literarnim novinarstvom: *Tovariš* ni poročal, ampak je pripovedoval (Merljak Zdovc 2008).⁵

Novinarji so aktivno poročali o dogodkih in niso neprizadeto stali ob strani. Raziskovali so pojave, ki so bili posledica socialistične preobrazbe: praznjenje

podeželja, zanemarjanje kulturne dediščine in kulturne krajine, staranje prebivalstva na podeželju itd. Niso zgolj beležili dejstev, niso ostajali hladni, ampak so se opredeljevali; v njihovih besedilih sta bili navzoči moralna vizija in osebna zavzetost.

Tovariševci so se zavedali, da morajo biti tehtne teme napisane zanimivo in berljivo, če naj bi pritegnile bralce. Nekateri med njimi – še posebej eden najboljših *Tovariševih* reporterjev Željko Kozinc –, so v besedila začeli uvajati svoj edinstveni novinarski glas. Prepričani so bili, da bo prispevek prepričljivejši, če se bodo bralci lahko identificirali z osebo zgodbe, in zaradi takšnega pisanja so imeli pri bralcih boljši odziv. »Vsi smo želeli, da bi nas z veseljem brali, in vedeli smo, da nas bodo, če bomo lepše napisali, če bo besedilo napisano s srcem« (Kozinc v Merljak Zdovc 2008, 92).

Željko Kozinc se je skoraj od začetka novinarske poti, ko je še pisal za tednik *Mladina*, zgledoval po slovenskih pisateljih socialnega realizma, zlasti Prežihovem Vorancu in Ludviku Mrzelu, in po tujih vzornikih, predvsem po nemškem literarnem novinarju Egonu Erwinu Kischu. Po njegovem vzoru je začel nastopati v svojih besedilih, da je lahko komentiral dogajanje. Marsikdaj je sam kaj preizkusil, zadevo povezal v zgodbo in o njej izrazil svoje mnenje.

Prvi večer so se v sprejemni oddelek, kamor so me takoj vtaknili, priplazili trije mladoletniki. Najmanjši me je kmalu usekal po obrazu, in četudi ne bi imel z njim kaj opraviti, sem se raje umaknil v kot, kajti sicer bi našla povod oba močnejša in me zdelala. Tako mi je svetoval še en novinec, doma z Dolenjskega, ki ni bil previden, pa so ga še pred mojim prihodom prebunkali.

...

Kako naj mladostni prestopnik ob vzgojiteljevem liku postopoma spreminja svoja spoznanja o odraslih ljudeh in razvija tudi pozitivna čustva, ko pa je vzgojitelj, neupoštevajoč njegove začetne čustvene ubranosti, zamudil izredno priložnost za začetek učinkovitega vzgojnega procesa? Zato sem prej rekel, da je vzgojitelj naredil napako, ko je Dolenjca pustil v bistvu pri miru (Kozinc 1962).

Pri večini novinarjev *Tovariša* so bili prvi poskusi uporabe romanesknih tehnik okorni in zato so bile sprva številne reportaže zelo površinske. Mnoge niso imele posebnega pomena, beležile so zgolj utrinke iz vsakdanjega življenja. Novinarji tedaj niso zavestno in natančno ter domišljeno posegali po romanesknih tehnikah. Če so omenjali kakšno podrobnost, so jo instinktivno, ne da bi vedeli zakaj, oziroma ponavadi zgolj zato, da bi s slikovitim pisanjem ugajali bralcem. Navadno se je takšna podrobnost do konca reportaže izgubila, saj ni imela posebnega pomena. »Čutili smo, da je dobro vnašati literarne figure, saj se prispevki bolje berejo, če ustvarimo razpoloženje z zanimivimi liričnimi, paradoksalnimi in dramatičnimi detajli, nismo pa tega znali zavestno, načrtno in disciplinirano uporabljati. V teh detajlih smo se včasih izgubili in so zato pogosto štrleli iz besedila« (Kozinc v Merljak Zdovc 2008).

Včasih so se vpeljali v zgodbo, da so svoje izkušnje uporabili kot premostitveni element za različna vprašanja. Reportaže so praviloma začeli z odstavkom, ki je opisoval neki prizor (Merljak Zdovc 2007d).

Bil je lep, sončen poletni dan. Dedek je porival pred seboj otroški voziček in iskal pri Treh ribnikih senco zase in za svojega vnučka. Gosposka ulica je bila

polna mladih sprehajalcev, tistih, ki se jim zdi, da bi marsikaj zamudili, če bi ulice ne prehodili vsak dan vsaj enkrat. Na »Ezleku« je mlad fant v ozkih kavbojkah nervozno pogledoval na uro, dokler ni prifrftotala svetlolaska v ozkem kratkem krilu. Z glavnega mostu so turisti navdušeno lovili v objektivne svojih fotoaparatorov romantični Lent (Bibič 1965).

Spet drugič so vzpostavili vzdušje s humornim opisom, nato pa so opisali svoje raziskovanje dogajanja (Merljak Zdovc 2007d). »Še preden sem nameril aparat na admiralski flos in celjski grad, so mi sončna očala padla z glave naravnost v vodo. Žrtev bogovom Soane, kakor so nekdaj imenovali Savinjo, ni bila zaman. Film v aparatu se ni utrgal, pa še dve ali tri slike so kar dobre« (Lapajne 1965).

Šele v poznejših letih so v reportažah začeli uporabljati zahtevnejše literarne elemente, zaradi katerih so bile globlje in niso ostajale na površini: literarne junake, opise prizorišč, dramsko strukturo zapleta in razpleta, ritem pripovedi, metafore, aluzije, aliteracije, dialoge in podrobnosti, ki niso zgolj približale dogajanja bralcu, ampak so imele vsaj še en dodaten pomen. Novinar je, na primer, z njimi določil ton reportaže (Merljak Zdovc 2007d).

Če bi od Grila krenila proti severu, bi v Loki naletela na pusto domačijo. V njej je nekega dne umrl Janez Žlinder. Njegova žena Marija ga je pokrila s starimi krpami in mu prižgala svečo. Po soseda ni šla. Kaj bi ji tudi koristil? Njenega življenja je bilo konec. Dva ali tri dni je tako ždela, nič jedla, le pila, pustila nezakurjeno. Potem je odrinila moža na kraj postelje, legla poleg njega in umrla. Pravijo, da je umrla od pljučnice. Že mogoče, toda tudi od žalosti (Kozinc 1970).

Drugi razlog za uporabo romanesknih tehnik je bil, da so z njimi lahko izrazili tisto, česar sicer ne bi mogli. Z njimi so posredovali tudi skrito sporočilo; ponavadi kritiko sistema, ki ni mogla biti izražena drugače. Tudi Željko Kozinc je že kmalu spoznal, da lahko skozi osebne zgodbe in z literarnimi tehnikami v novinarski pripovedi zaobide cenzuro, zaradi katere so leteli iz revije prispevki, ki oblasti ne bi bili všeč,⁶ in kritizira sistem, v katerega je sicer verjel. Podobno je kmalu spoznala tudi Alenka Puhar:

[a]nalitično, faktografsko pisanje [je bilo] zatrto, resno omejeno in strogo nadzorovano. Razpoložensko slikanje podob je imelo več možnosti, da bo šlo 'skozi'. Vzemimo za primer pisanje o revščini. Takrat ni bilo mogoče objaviti podatkov o revščini, jih tudi ni bilo. Lahko pa smo slikali podobo, ki je indirektno pripovedovala o njej. Poleg tega je bila učinkovitejša, ker je vplivala na čustva bralcev (Puhar v Merljak Zdovc 2008).

Skozi svoje literarnonovinarske prispevke je Željko Kozinc lahko opozarjal na napake in spodbujal k spremembam. Neizčrpen vir zgodb o krivicah, ki so jih utrpeli ljudje, je bil maršalat, urad, na katerega so se obračali tisti, ki so drugje izgubili upanje. Tito bo že pomagal, so bili prepričani. Tako je pisal, denimo, o starejših delavkah, ki jih je direktor tovarne nameraval odpustiti in namesto njih zaposliti mlada dekleta s svežimi močmi.

Poročal je tudi o vaščanih Rudna, ki so se bojevali za svojo zaplato obdelovalne zemlje. Novinarja, ki so mu bili blizu dramatični elementi, je v tej zgodbi pritegnil zaplet: za zemljo sta se spopadla delavec in kmet, vsak enako upravičen do koščka rudenskega polja.

Gospodarja Valentina Fajfarja je lepega dne v lanskem oktobru krepko ošinilo, ko je v Alplesovem tovarniškem glasilu prebral, da bo škofjeloška občinska skupščina odprla gradbišče za tovarniške stanovanjske varčevalce na Rudenskem polju; se pravi na njivah, s katerih je bil pravkar pospravil zadnje pridelke in jih pripravil na jesensko oranje (Kozinc 1973).

Novinarji *Tovariša* so tako skozi zgodbe uvajali družbeno in politično kritiko. Lahko so pisali o posamezniku, ki se mu je zgodila krivica, ki je bil, recimo, prizadet zaradi ravnanja socialistične birokracije, niso pa smeli kritizirati generalne politike slovenske partije do kmetijstva. Novinarki Evelini Umek ni nihče dejal, da ne sme pisati o neki temi.

Vendar mi je to bilo jasno. V Tovarišu, denimo, ni bilo uvodnika. Novinarji nikjer nismo mogli izraziti svojega mnenja. Toda skozi reportaže sem lahko poročala o krivicah, ki sem jim bila priča. Spominjam se, kako sem obiskala šolo v Trziču. Tam so imeli težave, o katerih pa nisem mogla neposredno pisati. Zato sem o njih spregovorila skozi zgodbe posameznikov (Merljak Zdovc 2007d).

Tovariševi novinarji so v svojih kritikah videli pomoč vladajoči strukturi, ker so opozarjali na probleme v družbi. Niso bili politični uporniki, temveč so se upirali zgolj kot predstavniki nove generacije. Verjeli so v socializem in samoupravljanje, ker sta jim dajala veliko zadoščenja. Razpravljali so lahko o vsem, razen o političnih vprašanjih. Lahko so 'rogovilili', če je bilo kaj narobe, na primer, z denarjem v podjetju. Šefi so na delavskem svetu morali zagovarjati svoje odločitve in jih utemeljevati. Če je kurir dvignil roko in glasoval proti nekemu sklepu, je njegov glas imel enako moč kot, recimo, glas urednika notranje redakcije. *Tovariševi* novinarji so verjeli v takšno družbeno enakost. Verjeli so tudi, da je sistem dober in da ga je ravno zato vredno kritizirati. Po njihovem je kritika metod sistem le krepila in v mladostni zagnanosti so jih ostro napadali (Kozinc v Merljak Zdovc 2008, 94).

Včasih pa tudi literarnonovinarska metaforika ni zadoščala, da bi bil novinarski prispevek objavljen. Željko Kozinc, ki je sredi leta 1973 iz *Tovariša* prišel na *Delo* in tam še naprej pisal reportaže s številnimi literarnonovinarskimi elementi, je med obiskom Korinja v Suhi krajini izvedel zgodbo o vdovi ubitega domobranca, ki je hotela priti do njegovega mrliškega lista.

Nekoč prenočujem na Korinju v Suhi krajini, ko mi kmečka gospodinja pove svojo zgodbo: da je vdova in ni vdova, da lahko deduje in ne more dedovati; predvsem pa da se ne more še enkrat poročiti, stara pa je že petdeset let. Sama je na gruntu, sin in hči sta v Ljubljani. Pravita, da bosta tam ostala za zmeraj. Ko je že vse kazalo na še eno jeremiado, zvem za poseben razlog njene usode, ki ga je vredno zapisati: ne more dobiti mrliškega lista za možem. Maja leta 1945 so ji ga, starega že štirideset let, vzeli med sejanjem pšenice na polju; pozno da se je lotil setve zato, ker je moral biti dotlej pri domobrancih. Hodil pa da je med boji domov preverjat, ali je seme še zmeraj skrito tam, kjer ga je bil zakopal. Vdova mi je še povedala, da ne ve, ali so ji moža ustrelili že kar doli pod lazom ali kasneje v Kočevskem Rogu. Morda pa je še zmeraj živ, nekje na zaprtem območju na Kočevskem, v kaznjenskem taborišču, tako srčno upa (Kozinc 2001).

Željko Kozinc je njeno zgodbo zapisal v reportaži »Ženska na žejnem studencu« in jo poskušal objaviti na strani, ki jo je urejal. »Reportaža je 'letela' iz revije, ker je eden od tiskarjev opozoril varnostno-obveščevalno službo v hiši. Nekdo je prišel, jo prebral in nato rekel: 'To pa ven.' Takrat mi je urednik celo dejal: 'Kozinc, a se vi zavedate, da imate dva otroka?'« (Kozinc v Merljak Zdovc 2008, 88).

Tovariš je prenehal izhajati leta 1973 iz podobnih razlogov, kot se je dogajalo drugim sorodnim revijam. Bralstvo, ki si je prej ustvarjalo podobo o dogajanju po svetu predvsem v ilustriranih družinskih revijah, si je počasi lahko privoščilo svoje televizijske sprejemnike. Zanimanja za splošne ilustrirane družinske revije je bilo čedalje manj in tako so se konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja tudi na Slovenskem začele pojavljati prve specializirane revije, med njimi *Stop* (1968–) in *Jana* (1972–). *Stop* je bil tednik, ki se je posvetil vsemu, kar je bilo povezano z vedno priljubljenejšim medijem – televizijo, *Jana* je bila namenjena predvsem ženskam. *Tovariševo* tradicijo splošne ilustrirane družinske revije je v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja sicer nekaj časa še ohranjal *ITD* (1974–1977), ki je nastal po združitvi *Tovariša* in *Tedenske tribune*. Med priljubljenejšimi revijami v sedemdesetih in osemdesetih letih pa je bil tudi njegov naslednik, informativni tednik *Teleks* (1977–1990).

Cenzura, samocenzura in zaplembe v osemdesetih letih

Slovenija je leta 1973 sprejela republiški zakon o javnem obveščanju; leta 1985 spremenjeni in dopolnjeni zakon je določil javno obveščanje za sestavni del sistema socialističnega samoupravljanja. Pod vplivom tokov decentralizacije in demokratizacije v času ustavnih sprememb in sprejetja ustave leta 1974 je novinarstvo postalo dejavnost posebnega družbenega pomena. »Normativno je bila zagotovljena pravica informiranja in svoboda obveščanja. Ideološko-politični nadzor se je osredotočil na varovanje samoupravnega sistema in je potekal po utečenih poteh administrativnega odločanja. Vsebinske programe javnih občil so sprejemali v političnih, potrjevali pa v samoupravnih organih« (Amon 1994, 30).

Delovanje medijev je bilo pojmovano kot pogoj za uspešno samoupravljanje občanov in delovnih ljudi ter njihovo soodločanje v družbenih zadevah. V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja se je tako novinarstvo gibalo v okvirih Kardeljeve opredelitve njegove vloge v pluralizmu samoupravnih interesov (ibid.).

V osemdesetih letih dvajsetega stoletja so osrednji mediji, *Delo*, *Dnevnik*, *RTV Ljubljana*, *Večer*, še naprej delovali v skladu s partijsko linijo. Glavni in odgovorni uredniki so bili še vedno družbenopolitični delavci, ki so v praksi uresničevali linijo partijskih kongresov.

Država je večinoma uspešno nadzirala medijske vsebine. V nasprotju s prejšnjimi desetletji, ko jih je nadzirala s cenzuro, z odstavitvami urednikov in odpravljanjem posameznih medijev, se je v tem desetletju odločala za subtilnejše oblike nadzora. Te so že »pomenile začetek zloma političnega nadzora nad javnimi občili« (Nežmah 1998, 365).

V osemdesetih letih je obstajalo osem subtilnejših, vendar formalnih oblik omejevanja svobode izražanja in ena neformalna – samocenzura, ki je bila posledica strahu zaradi zgledov brutalnega obračunavanja. Formalne oblike so bile: odgovorni urednik, ki je bil še naprej družbenopolitični delavec in je skrbel, da v mediju ni bilo objavljeno nič, kar ne bi ustrezalo partiji; princip v. d.-jevstva, kar je

pomenilo, da je bil nekdo imenovan na položaj zgolj začasno in so ga zato zlahka odstavili; tiskovni svet pri SZDL; mestna oziroma univerzitetna konferenca ZK, kamor je moral urednik hoditi po navodila in na zagovore in kjer so razpravljali o novinarski nepokorščini; izdajatelj, ki se je lahko odločil, da posamezna številka ne bo izšla; javni tožilec, ki je lahko zaplenil neki časopis ali revijo; sodišče, ki je zaplembo pogosto potrdilo; in tiskarna, kjer so partiji naklonjeni posamezniki zahtevali umik spornih besedil, saj da ne bodo tiskali časopisa z vsebino, ki žali državo (glej Nežmah 1998).

Kljub omejevanju svobode govora so se v delu revijalnega tiska pojavili kritični prispevki (glej Amon 1994; Amon 2004, 66). Informativni politični tednik *Teleks* (1977–1990), ki ga je izdajala časopisna hiša Delo, je, denimo, začel objavljati drugačne poglede na politično realnost. To je zmotilo vodilne politike, zato sta morala odstopiti urednika Jure Apih in Anton Rupnik. Nista sicer veljala za disidentna, vendar sta si prizadevala za višjo naklado in odmevnost, zato sta poskrbela za drugačen stil pisanja in drugačne zorne kote.⁷ To pa je bilo za režim nevzdržno. *Teleks* sicer nikoli ni bil zaplenjen, prav tako njegovi avtorji niso bili nikoli obsojeni (Nežmah 1998).

Oblast pa je drugače ravnala v primeru študentskega časopisa *Tribuna* (1951–1998). Čeprav je bila njegova izdajateljica Univerzitetna konferenca ZSMS (UK ZSMS), so urednike klicali na zagovor k šefu mestnega komiteja ZK. Ker grožnje niso vplivale na uredniško politiko revije, so jo dvakrat zaplenili (ibid.).

V osemdesetih letih je bil eden najpomembnejših časopisov humoristični list *Pašliha* (1944–1991), ki je ironiziral konkretne like tedanje oblasti. Med drugim je z ironijo pisal tudi o zaplembah oziroma o posebnem fenomenu – samozaplembah v revijah *Otrok in družina* ter *Komunist*. *Pašlihova* kritika je bila ponavadi v meji dovoljenega, toda ko so se v šaljivo formo odele resne vsebine, je postal politično problematičen. Izdajateljski svet je, denimo, ostro obsodil urednika Bogdana Novaka, ker je objavljaj seznam jugoslovanskih politikov in gospodarstvenikov, ki so za malo denarja dobivali Renaultove avtomobile iz tedanjega IMV (ibid.).⁸

Toda predvsem revija *Mladina* (1943–) je sredi osemdesetih let postala glavna rušiteljica političnih tabujev. Med njimi so bili: politični zaporniki na Golem otoku, politični emigranti, Jugoslovanska ljudska armada (serija prispevkov o gradnji vile generala Mamule), neuvrščeni (prispevek o prodaji orožja Etiopiji), samoupravljanje (prispevki o neuspehu samoupravljanja zaradi nepravilnosti pri privatizaciji Mercator Investe) (glej Amon 1993, 169). Ti prispevki so bili grožnja sistemu, zato so bili posamezni izvodi *Mladine* cenzurirani in celo zaplenjeni.⁹

Namesto sklepa: brezsrčnost v času demokracije

Kljub postopni liberalizaciji in demokratizaciji medijskega prostora, ki se je začela že v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, je država tako medije trdno držala v rokah skoraj do konca osemdesetih let. Prvo znamenje deregulacije oziroma državnega umika z medijskega področja je bila šele odprava subvencij konec osemdesetih, s katerimi je država do tedaj neposredno financirala medije in umetno vzdrževala enotno ceno dnevnikov (glej Hrvatini in Milosavljević 2001).

Konec osemdesetih je padla tudi železna zavesa, ki je desetletja razmejevala socialistično Vzhodno in kapitalistično Zahodno Evropo. Države z druge strani, med njimi Slovenija, so začele prehajati v kapitalizem in s tem v tržno gospodarjenje.

Devetdeseta leta dvajsetega stoletja so bila na Slovenskem obdobje demokratizacije in komercializacije medijev in družbe. Po letu 1991, ko se je Slovenija osamosvojila, so mediji nehali biti v službi politike in so začeli služiti kapitalu. Novinarji, ki so se še pred desetletjem opredeljevali kot družbenopolitični delavci, so začeli služiti javnosti in so to zapisali že v kodeks iz leta 1991 (Merljak Zdovc 2007c).

Mediji so se v tem desetletju iz institucij »posebnega državnega pomena« spremenili v ekonomske subjekte, ki morajo denar za svoje delovanje zagotoviti s prodajo na trgu (Hrvat in Milosavljevič 2001, 9).

V začetku devetdesetih let je sicer sprva kazalo, da bo večje število medijev spodbudilo razmah kakovostnega novinarstva pri nas. Predvsem na prelomu desetletja so se v osrednjih medijih pojavili preiskovalnonovinarski prispevki, ki so se ukvarjali predvsem s korupcijo in privatizacijo večjih podjetij. Zdelo se je, da je demokratizacija prinesla svež veter v osrednje medije in da so ti končno prevzeli eno od pomembnejših novinarskih nalog, to je razkrivanje zlorab in krivic.

Toda s »komercializacijo tiska, bojem za kupce in dobiček se v slovenskem množično-komunikacijskem prostoru uveljavlja trend preiskovalnega novinarstva za vsako ceno« (Košir 1994, 16). V devetdesetih letih dvajsetega stoletja in v prvih letih enaindvajsetega sta se na Slovenskem razmahnila psevdopreiskovalno novinarstvo in senzacionalizem, ki se predstavlja kot preiskovalno novinarstvo (Merljak Zdovc in Poler Kovačič 2007, 523–524).

Novinarstvo v tiskanih medijih se je tako v nekaj desetletjih oddaljilo od srčnosti (socialističnih) literarnih novinarjev pri *Tovarišu* in se približalo brezsrčnosti (kapitalističnih) senzacionalističnih novinarjev. Ti se predstavljajo kot »preiskovalni« novinarji in kot taki »razkrivajo« spolne prakse poslancev in »domnevne pedofile« ter »poročajo« o izsledkih obdukcijskih, ki naj bi nakazovale zlorabo mamil (glej Merljak Zdovc in Poler Kovačič 2007). Resnica je pri tem postranskega pomena.

Slovensko novinarstvo v tiskanih medijih je tako že vse od začetka obdobja informacijske družbe predvsem tehnološko, delno pa tudi profesionalno in vsebinsko stopalo vstrijc z evropskim novinarstvom, a se je v drugi polovici dvajsetega stoletja vendarle razvijalo nekoliko drugače. Zaznamoval ga je socializem, obdobje v katerem so se novinarji deklarirali za družbenopolitične delavce; kot taki so bili podporni steber oblasti. Po padcu železne zaves, prehodu v tržno gospodarjenje in še posebej po prehodu v enaindvajseto stoletje, torej potem ko je tudi nanj vplivala globalizacija, pa posebnih razlik med slovenskim in evropskim ter svetovnim novinarstvom ni več. V njem se izražajo vsi evropski in svetovni trendi, negativni in pozitivni.

Opombe:

1. To se je pokazalo tudi na primeru *Tovariša*, ki je v drugi polovici leta 1973, ko je bil zamenjan urednik in so ga zato zapustili nekateri najboljši reporterji, začel objavljati drugačne novinarske prispevke. Reporterji, ki so zapustili *Tovariš*, pa so svoj slog pisanja naprej gojili v publikacijah, v katerih so se nato zaposlili (Merljak Zdovc 2008). Številni ugledni novinarji, ki so kdaj pisali za revijo *Tovariš*, so prej ali pozneje pisali še za druge vplivne medije, na primer za tedenski publikaciji *Mladina* in *Tedenska tribuna* ter dnevnik *Delo*. Za *Mladino* so, denimo, pisali Janez Kajzer, Branko Šömen, Feri Žerdin, Valter Samide, Drago Kralj in Željko Kozinc. Janez Kajzer je pozneje pisal za *Tedensko tribuno*, Drago Kralj in Željko Kozinc pa za *Tovariša* in *Delo* (Kozinc v Meršol 2006).
2. Večina novinarjev, ki so pisali za revijo *Tovariš*, je že umrla ali je izstopila iz novinarstva. Poiskala sem nekaj tistih, ki še danes pišejo bodisi za časopise bodisi za revije. Za najplodnejša sogovornika sta se izkazala Željko Kozinc in Alenka Puhar, ki sta se tudi najbolje spominjala, kako je bilo, ko sta bila pri *Tovarišu*. Njune izjave sem nato preverjala še pri drugih sogovornikih in v literaturi o

tistem času in so se izkazale za najbolj verodostojne in natančne. Med preverjanjem izjav drugih sogovornikov se je namreč pokazalo, da se ne spominjajo več natančno dogodkov iz preteklosti. Umeščali so jih v napačna obdobja ali pa so zamešali osebe in dogodke. Med pripravo pričujočega besedila sem dodatno intervjuvala Željka Kozinca, ki velja za enega najboljših reporterjev v *Tovarišu* in ki še danes, enajst let po upokojitvi, aktivno piše novinarske prispevke, predvsem potopise. Prav tako sem raziskala pisne vire, v katerih je spregovoril o obdobju *Tovariša*. O samem obdobju je sicer v zgodovinskih knjigah veliko napisanega (glej na primer Pirjevec 1995; Vodopivec 2006), vendar skorajda ničesar ni z vidika zgodovine novinarstva, zato sem pri predstavitvi izbranega zgodovinskega obdobja uporabljala metodi intervjuja in kvalitativne analize primarnega gradiva.

3. Da je bila revija, ki jo je izdajalo časopisno podjetje Delo, med bralci zelo priljubljena, je potrjevala njena visoka naklada: od 28.500 do 60.000 izvodov (*Slovenska bibliografija* 1965, 1970, 1973). *Tovariš* je prenehal izhajati decembra leta 1973, ko se je s tednikom *Tedenska tribuna* združila v novi tednik *ITD* (*Ilustrirani tednik Dela*).

4. V *Tovarišu* so imeli tudi stalne rubrike v nadaljevanjih. Objavljali so, denimo, življenjepisi vohuna dr. Sorgeja, pa tudi različne prevedene romane, kratke zgodbe in feljtone svojih sodelavcev. V okviru revije so izhajali še ugankarska priloga Kaj veš, kaj znaš, stripi (denimo Flash Gordon), rubriki Svet v mozaiku in Psst (prvo so spremljale fotografije, druge ne, sicer pa so v obeh objavljali zanimive novice iz tujine), rubrika Rdeči trikotnik, kjer so bile predstavljene zanimivosti iz jugoslovanskih krajev, rubrika Trije hišni vogali z nasveti za ženske in ilustrirane šale.

5. Primerjava besedil v *Tovarišu* z besedili novega žurnalizma je pokazala, da prispevki v *Tovarišu* ne dosegajo estetske vrednosti novega žurnalizma – ta je del literarnega novinarstva – kot ga je v antologiji *The New Journalism* definiral njegov pionir Tom Wolfe (Wolfe 1973). Toda če ta besedila primerjam z literarnonovinarskimi prispevki v drugih antologijah, na primer *The Art of Fact* Kevina Kerranea in Bena Yagode (Kerrane in Yagoda 1997), lahko sklenem, da so posamezni *Tovariševi* novinarji, predvsem Željko Kozinc, primerljivi z literarnimi novinarji drugod po svetu. Željko Kozinc največkrat uporablja tri od štirih Wolfvovih zapovedi za novožurnalistična besedila, predvsem sestavljanje prizorov drugega za drugim, obširni dialog med junaki in beleženje statusnih simbolov. V strogem Wolfovem smislu bi mu težko rekli novi žurnalisti oziroma literarni novinar, saj v njegovem pisanju pogosto manjka estetska dimenzija, zaradi katere se tovrstna besedila berejo, tudi ko izgubijo svojo informativno funkcijo. Tom Wolfe bi Željka Kozinca najverjetneje imel za zglednega "polkandidata" za naziv novega žurnalista. Toda, kot že rečeno, če njegove prispevke primerjam s tistimi v drugih antologijah, vidim, da bi jih lahko enakovredno vključili vanje. Željka Kozinca bi zato vendarle lahko imenovala literarni novinar, predvsem zaradi uporabe zapletenih romanesknih tehnik v prispevkih iz poznejših obdobjih (na primer "Prijazna smrt predolgo, se ne mudi"). Takšno pisanje je razvijal naprej in danes velja za enega najboljših piscev literarnonovinarskih prispevkov na Slovenskem.

6. Nekateri novinarji na *Tovarišu* so imeli policijske dosjeje, na *Tovarišu* so imeli tudi 'špiclje' (Kozinc 2001). Zaradi cenzure Željku Kozincu, denimo, niso objavili različnih prispevkov, med njimi o Katoliški cerkvi ali o slovenščini v vojski (glej Kozinc v Meršol 2006). Prispevek o korinjski vdovi pa je 'lelet ven' iz revije, potem ko je zaupnik v tiskarni odnesel odtise »saj veš, kam« (Kozinc 2001).

7. Razlog za zamenjavo Jureta Apiha je bila serija prispevkov o socialistični morali. Apihove provokacije, kot so jih imenovali politiki, so se stopnjevale z objavo karikatur, ki so napovedovale črne čase, potem ko je moral tedanji jugoslovanski predsednik Josip Broz Tito v bolnišnico. Povod za zamenjavo pa je bila objava intervjuja z Oriano Fallaci, ki je o takratnem papežu Wojtyli povedala: »Ta papež je športnik, rokoborec, predstavljam si ga s kozarcem piva in vodke v roki, ko treplja svoje sodelavce po ramenih in potem kavsa gospodinjo, ki mu kuha« (v Merljak Zdovc 2007c).

8. Tednik, ki se je norčeval iz samozaplembe drugih, je nazadnje doživel samozaplembo tudi sam. Glavni urednik Miloš Mikeln je zaradi satiričnega prispevka o uporabi frače na vojaških manevrih zaplenil 7000 izvodov, ki so še bili v tiskarni, potem ko se je revija že nekaj ur prodajala (Nežmah 1998).

9. Ključni dogodek v zgodovini tednika je bila afera JBTZ oziroma proces proti četverici v prvih dneh junija 1988. To je bilo stopnjevanje pritiska na medij in najbrutalnejši poskus discipliniranja *Mladine* (Nežmah 1998). Slovenska policija je takrat na zahtevo vojaškega tožilca aretirala stalnega sodelavca revije Janeza Janšo in urednika Davida Tasića. Odgovorni urednik *Mladine* Franci Zavrl se je aretaciji izognil, saj je bil pravočasno poslan na psihiatrično zdravljenje. Poleg Janše in Tasića je bil aretirani še Ivan Borštnar, ki pa ni bil novinar, ampak vojak, ki je sodelavcem *Mladine* posredoval zaupne dokumente.

Literatura:

- Amon, Smilja. 1993. Mladina. V *Enciklopedija Slovenije* 7, 169. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Amon, Smilja. 1994. Novinarstvo. V *Enciklopedija Slovenije* 8, 29–30. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Amon, Smilja. 2004. Obdobja razvoja slovenskega novinarstva. V M. Poler Kovačič in M. Kalin Golob (ur.), *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*, 53–68. Ljubljana: FDV.
- Bašič Hrvatini, Sandra, in Marko Milosavljevič. 2001. *Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih: regulacija, privatizacija, koncentracija in komercializacija medijev*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Bašič Hrvatini, Sandra, Lenart Kučič in Brankica Petkovič. 2004. *Medijsko lastništvo: vpliv lastništva na neodvisnost in pluralizem medijev v Sloveniji in drugih post-socialističnih državah*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Bibič, Alenka. 1965. Maribor ostane mesto ob Dravi. *Tovariš*, 13. avgust 1965, 12–17.
- Bijelica, Mihajlo. 1983. *Štampa i društvo*. Beograd: Jugoslovanski inštitut za novinarstvo.
- Čepič, M. 1988. Časopisje. V *Enciklopedija Slovenije* 2, 93–102. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čepič, Zdenko, in drugi. 1995. *Ključne značilnosti politike v letih 1929–1955*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Fischer, Jasna, in drugi. 2005. *Slovenska novejša zgodovina: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Folkerts, Jean, in Dwight L. Teeter Jr. 2002. *Voices of a Nation: A History of Mass Media in the United States*. Boston: Allyn & Bacon.
- Kerrane, Kevin, in Ben Yagoda. 1997. *The Art of Fact: A Historical Anthology of Literary Journalism*. New York: Scribner.
- Kališnik, Štefan (ur.) Znano Neznano. *Razgledi*, 25. junij 1993.
- Kodeks novinarjev Jugoslavije. 1982. V *Informiranje in odgovornost*, 155–161. Ljubljana: DDU Univerzum.
- Košir, Manca. 1994. Razkriti prikrito in napisati zgodbo. V M. Šuen, *Preiskovalno novinarstvo*, 9–17. Ljubljana: FDV.
- Kozinc, Željko. 1962. Dvojni obraz strašnega Pjera. *Mladina*, 2. junij 1962.
- Kozinc, Željko. 1973. Pravica vasi Rudno. *Tovariš*, 16. april 1973, 4–7.
- Kozinc, Željko. 1970. Prijazna smrt, predolgo se ne mudi. *Tovariš*, 17. februar 1970, 15–21.
- Kozinc, Željko. 2001. Fant, tu mi širiš smrad po krepavcih. *Sobotna priloga Dela*. Ljubljana, 10. marec 2001.
- Kozinc, Željko. 2008. Pogovor z Željkom Kozincem o novinarstvu v reviji *Tovariš*. Intervjuvala: Sonja Merljak Zdovc, 15. 9. 2008.
- Lapajne, Niko. 1965. Ta prava flosarska rajža. *Tovariš*, 2. avgust 1965, 22–25.
- Merljak Zdovc, Sonja. 2007a. Feature Stories in Newspapers: Putting Theory into Practice Might Help the Circulation. *Médias, communication, information: célébrer 50 ans de théories et de pratiques, Paris 1957-2007, conférence internationale, Paris, UNESCO, 23–25 juillet 2007*. Pariz: International Association for Media and Communication Research, julij 2007.
- Merljak Zdovc, Sonja. 2007b. Newspapers Bring the Readers Stale News, but they Wrap them in a Gift. The Future of Newspapers Conference. Cardiff: Cardiff University, School of Journalism, Media and Cultural Studies, september 2007.
- Merljak Zdovc, Sonja. 2007c. *Preteklost je prolog: pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: FDV.
- Merljak Zdovc, Sonja. 2007d. The Use of Novelistic Techniques in Slovene Journalism: The Case of Magazine *Tovariš*. *Journalism Studies* 8, 2, 248–263.
- Merljak Zdovc, Sonja. 2008. *Literarno novinarstvo: pojav in raba nove novinarske vrste v ZDA in Sloveniji*. Modrijan: Ljubljana.
- Merljak Zdovc, Sonja, in Melita Poler Kovačič. 2007. The Paradox of Slovenia: Investigative Journalism during Socialism and Democracy. *Journalism* 8, 5, 522–529.
- Meršol, Mitja. 2006. Novinar, ki hodi sem in tja po mostu: na enem bregu je novinarstvo, na drugem literatura. *Nedelo*, 24. september 2006, 23.
- Nežmah, Bernard. 1998. Esej o zgodovini svobode izražanja v množičnih medijih v osemdesetih. V D. Jančar (ur.), *Temna stran meseca*, 365–379. Ljubljana: Nova revija.

- Novinar*. 1951. Osnutek pravil novinarskega društva Slovenije. September 1951, 14–16. Ljubljana: DNS.
- Novinar*. 1955. Moralne obveznosti novinarjev. Januar 1955, 2. Ljubljana: DNS.
- Novinar*. 1958. Govor predsednika DNS Branka Babiča. Junij/julij 1955, 1. Ljubljana: DNS.
- Slovenska bibliografija XXVII 1973*. Ljubljana: NUK, 1981.
- Slovenska bibliografija XIX 1965*. Ljubljana: NUK, 1969.
- Slovenska bibliografija XXIV 1970*. Ljubljana: NUK, 1974.
- Splichal, Slavko, in France Vreg. 1986. *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*. Ljubljana: Komunist.
- Stopar, Petra. 2008. Razvoj slovenskega katoliškega tiska v času socialistične Jugoslavije: primer časnika Družina. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
- Wolfe, Tom. 1973. New Journalism. V T. Wolfe in E. W. Johnson (ur.), *The New Journalism: With an Anthology*, 3–52. New York: Harper.
- Wolfe, Tom in E. W. Johnson (ur.). 1973. *The New Journalism: With an Anthology*. New York: Harper.

Arhivski viri

- Zapisnik komisije za tisk. 1958. Program komisije za tisk za leto 1959 in predlog njene sestave. RK SZDLS. Ljubljana: ARS.